

Συνέντευξη του Rainer Stollmann με τον Alexander Kluge, Glossen 18 - 2003

Η διανόηση μεταξύ έρευνας του διαβόλου και νόμου της αξίας

Τον Οκτώβριο του 2003, ο Alexander Kluge παραλαμβάνει το Βραβείο Büchner. Για το έργο του Χρονικό των αισθημάτων είχε λάβει το 2001 το διάσημο Βραβείο Λογοτεχνίας της Βρέμης. Τον Σεπτέμβριο του τρέχοντος έτους θα κυκλοφορήσει ένας νέος τόμος με 500 αφηγήματα από τις εκδόσεις Suhrkamp: Το κενό που αφήνει ο διάβολος. Το περιοδικό Glossen συνομίλησε με τον συγγραφέα (...)

Stollmann:

Για τον «διάβολο», για το «Κακό», για τον «Θεό» δεν έχετε μιλήσει μέχρι σήμερα. Γιατί τώρα ένα βιβλίο με τον «διάβολο» στον τίτλο;

Kluge:

Όταν αφηγείται κανείς ιστορίες, δεν πρόκειται, όπως σε ένα επιστημονικό ή φιλοσοφικό βιβλίο, για το να λέει αυτό που θεωρεί αληθινό κατά την καλύτερη γνώση και συνείδησή του, αλλά να δοκιμάζει ποιες σκέψεις θα προτιμούσε λιβιδινικά. Αυτή είναι μάλλον η δραστηριότητα μιας νυχτερίδας. Ο Benjamin συγκρίνει την λογοτεχνική παραγωγή με την εκπομπή υπερηχητικών κυμάτων. Αυτά που έχουν συνέπεια, δηλαδή αυτά που ανακλώνται από τραχείς τοίχους, ασκούν τότε μια έλξη στον δικό μας ηχοβολισμό. Πρόκειται για μια δοκιμαστική συμπεριφορά, για το ποιες λέξεις, ποιες μεταφορές, ποιες ιστορίες βρίσκουμε πιο συναρπαστικές, πιο ελκυστικές από άλλες.

S: Τώρα, στη γραμμή «Το κενό που αφήνει ο διάβολος» μπορεί κανείς να διακρίνει μια παραλλαγή του γνωστού συνθήματος: «Πάντα υπάρχει μια διέξοδος».

K: Αυτό είναι από το 1917.

S: Από τον Λένιν, ναι. Και τώρα πρόκειται για τη μεσαιωνική εκδοχή του προβλήματος;

K: Αυτό για το οποίο μιλάμε εδώ, δεν είναι απλά ο Μεσαίωνας, αλλά η πρώιμη νεωτερικότητα· είναι αυτό που γέννησε τον Τριακονταετή Πόλεμο, την εποχή των διώξεων των μαγισσών, την Ιερά Εξέταση. Σ' αυτή τη συνέχεια ανήκουν επίσης, τουλάχιστον, οι πόλεμοι των χωρικών εκατό χρόνια πριν από τον Τριακονταετή Πόλεμο.

Στον Άγιο Θωμά [Ακινάτη] ή στον Duns Scotus τον 13ο αιώνα παρατηρείται μια απίστευτη λογική ικανότητα, μια ικανότητα διάκρισης, την οποία δεν θα είχαμε σήμερα. Πάντα με συγκινούσε βαθιά το γεγονός ότι ο Αβελάρδος, με βάση 33 αράδες ενός σπαράγματος του Αριστοτέλη, συγκεκριμένα του προλόγου στην Ηθική, που έφτασαν στα χέρια του από τα αραβικά, έγραψε ένα μεγάλο σχολιαστικό έργο 12 τόμων. Και το γεγονός ότι ο Όθωνας του Φράιζινγκ, ο αδελφός του Μπαρμπαρόσα, πηγαίνει με 200 ιππότες στη Γαλλία και μελετά για δύο χρόνια ακριβώς αυτά τα κείμενα, μαθαίνοντας έτσι το σχολιασμό, την μέθοδο *sic et non*, δηλαδή την παλαιότερη διαλεκτική μέθοδο, που εφαρμόζεται εκεί. Με αυτό εξάλλου δεν είναι άσχετο το ξέσπασμα της μεσαιωνικής μουσικής στις περιοχές μας, και περίπου την ίδια εποχή ο Μπαρμπαρόσα συγκεντρώνει στρατό μπροστά από τη Μπολόνια, αλλά μόνο για σκοπούς απονομής δικαιοσύνης. Αυτό που κάνει ως αυτοκράτορας είναι να απονέμει δικαιοσύνη σύμφωνα με τις Επιτελέσεις, δηλαδή τις αρχαίες ρωμαϊκές πηγές, μαζικά, μια μαζική εκδήλωση απονομής δικαιοσύνης. Αυτό είναι ουσιαστικά η ίδρυση του Πανεπιστημίου της Μπολόνια. Αυτά τα διόλου διαβολικά στοιχεία του όψιμου μεσαίωνα με ενδιέφεραν πάντα.

S: Και τώρα το ξεπερνούν αυτό η Μεταρρύθμιση και η εκκοσμίκευση.

K: Όταν ακούω την ομιλία του Habermas για το Βραβείο Ειρήνης και την παρουσίαση του Reemtsma, εκεί αναφέρεται ότι η εκκοσμίκευση στις περιοχές μας πραγματοποιήθηκε επιφανειακά. Έχουμε μια ψευδο-εκκοσμίκευση, ο Διαφωτισμός πραγματοποιήθηκε, για να το πούμε έτσι, μόνο κατ' επίφαση, ο διαχωρισμός κράτους και Εκκλησίας, κοινοπολιτείας και πίστης, πραγματοποιήθηκε μόνο εν μέρει, οι άπληστοι ηγεμόνες ήθελαν τα εκκλησιαστικά κτήματα. Οι μάχες των θρησκευτικών πολέμων γέννησαν τόσες πολλές οξύνσεις, ώστε ακόμη και οι ειρηνευτικές συμφωνίες της περίφημης Ειρήνης της Βεστφαλίας του 1648 αντανακλούν αυτές τις ουλές. Έτσι, στη Δύση έχουμε δημιουργήσει μια αποτυχημένη εκκοσμίκευση και μια ακατανοησία απέναντι σ' αυτό που σε άλλες χώρες ονομάζουμε θρησκεία. Ωστόσο, η θρησκεία, όπως το διατυπώνει ο Habermas, είναι η άρνηση της συζήτησης: έχω μέσα μου μια βεβαιότητα και δεν την θέτω υπό συζήτηση. Παραδόξως, αυτή η στάση γίνεται αποδεκτή από εμάς σήμερα, δηλαδή μετά τον ρομαντισμό, για παράδειγμα στον έρωτα, και λαμβάνεται σοβαρά υπόψη. Ουσιαστικά, όλα τα δολοφονικά δράματα και οι όπερες προκύπτουν από το γεγονός ότι ένας ερωτευμένος λέει: δεν συζητώ γι' αυτό που αισθάνομαι, αλλά το νοιώθω: αυτόν ή αυτήν ή κανέναν άλλο. Γιατί δεν μπορούμε να το δεχτούμε αυτό στη θρησκεία, αλλά το θεωρούμε μισαλλόδοξο, θεμελιοκρατικό, διαβολικό;

Και όταν, για παράδειγμα, στον Λευκό Οίκο κυβερνά ένας Πρόεδρος που προσανατολίζει την πολιτική του στον αγώνα κατά του Κακού, τότε αυτά και άλλα υπερηχητικά κύματα αγγίζουν το μικρό μου ανθρωπάκι στο αυτί, με αποτέλεσμα, αντί να διαβάσω ξανά τον Kant, να στραφώ στη λογοτεχνική

έρευνα για τον διάβολο. Πρέπει να εξετάσουμε ξανά τις μεταφορές του μεσαιώνα, που μπορούν να χειριστούν κάτι τέτοιο, που μπορούν να εκφράσουν καλύτερα το ανοίκειο. Φυσικά, δεν θέλω να μιμηθώ τα θεολογικά συστήματα, αλλά θα ήθελα να μιμηθώ ξανά την ικανότητα διαφοροποίησης που υπάρχει εκεί, όταν πρόκειται να εκτοπίσουμε το ανοίκειο και ταυτόχρονα να μάθουμε από αυτό. Όταν αυτή η δεισιδαιμονία, η γοητεία του παράλογου, το «credo quia absurdum» μας συναντά στο Λευκό Οίκο ως «πολιτική του αδύνατου», θα θέλαμε να την αναγνωρίσουμε ξανά σε κάποια παράδοση. Εκεί ίσως γνώριζαν τα αντίδοτα, ενώ στο παρόν δεν τα γνωρίζουμε.

S: Δηλώσατε προσφάτως, πως οι ιστορίες σας κατασκευάζονται γύρω από μια φράση. Ισχύει αυτό;

K: Ναι. Δεν είναι πάντα έτσι, αλλά συνήθως υπάρχει μια πρόταση, μια φράση ή ένα τμήμα πρότασης, ένα απόσπασμα. Και εδώ, σ' αυτή την περίπτωση, σ' αυτό το τεράστιο έργο με αποσπάσματα για τις εμπορικές στοές, ο Benjamin περιλαμβάνει ένα μυθιστόρημα ενός Γάλλου, το οποίο ονομάζεται «Le Peril Bleu».

S: Αυτή είναι η εισαγωγική ιστορία του τελευταίου κεφαλαίου του βιβλίου σας, το οποίο φέρει ακριβώς αυτόν τον τίτλο: «Ο γαλάζιος κίνδυνος». Η προτελευταία ιστορία είναι «Ο διάβολος στον Λευκό Οίκο». Εδώ, οι εξωγήινοι, που διαθέτουν μια μη ανθρώπινη νοημοσύνη, την οποία θα μπορούσε κανείς να χαρακτηρίσει «ανώτερη», στο βαθμό που έχουν μια συνολική εικόνα για μεγάλες χρονικές περιόδους, αιώνες, και έτσι μπορούν να αντιληφθούν μακροπρόθεσμες ιστορικές κινήσεις, αποφεύγουν να επισκεφθούν τον γαλάζιο πλανήτη μας.

K: ... προς το παρόν.

S: ... ναι, γιατί η γαλάζια, δηλαδή η ανθρώπινη νόηση, τους φαίνεται πολύ επικίνδυνη, πολύ ασυγκράτητη.

K: Ναι, έλλειψη σταθερότητας. Οι κάτοικοι του γαλάζιου πλανήτη είναι απύθμενα άπληστοι. Αλλά αυτά είναι απλώς μετρήσεις. Μπορεί επίσης να κάνουν λάθος αυτοί οι εξωγήινοι, καθώς δίνουν κύρια σημασία στο γαλάζιο χρώμα που έχει ο πλανήτης μόνο εξωτερικά, χαρακτηρίζοντας έτσι τους κατοίκους που ζουν στον πυθμένα αυτής της θάλασσας από αέρα.

S: Αυτό είναι μια θεία, αποστασιοποιημένη οπτική για ολόκληρο τον πλανήτη. Η ιστορία που ακολουθεί έχει τίτλο «Κοινωνικότητα των διαγενετικών ποντικών»· αυτή αποτελεί μια αντίθετη οπτική γωνία, από το κατώτατο επίπεδο, και ασχολείται με το πώς αυτή η ασυγκράτητη γαλάζια νόηση χειρίζεται τον εαυτό της μέσω του εργαλείου της γενετικής μηχανικής.

K: Σε ένα ερευνητικό ινστιτούτο, το οποίο χρειάζεται χρήματα από έναν μεγάλο όμιλο επιχειρήσεων, ο οποίος έχει συμφέροντα διαφήμισης.

S: Και αυτά τα ποντίκια είναι μεμονωμένα τρωκτικά ...

K: Υπάρχουν δύο είδη, τα ποντίκια του βουνού και τα ποντίκια του αγρού.

S: Από τα οποία, με μια γενετική επέμβαση, τους αφαιρείται η μοριακή κεραία για τα οιστρογόνα, δηλαδή για τη σεξουαλικότητα.

K: Ή τους χορηγούνται. Τα ποντίκια του βουνού δεν έχουν κάτι τέτοιο, σ' αυτά μπορείς να τα προσθέσεις. Συνήθως στα ζώα χορηγούνται ενέσεις, φάρμακα, ορμόνες. Εδώ πρόκειται για κάτι άλλο, για μια αλλαγή στην παραγωγικότητα, σαν να ενισχύεις σε έναν άνθρωπο την ικανότητα να παράγει μελατονίνη στον εγκέφαλο, δηλαδή μια φυσική ουσία, κάτι που το σώμα μας και κυρίως ο εγκέφαλός μας κάνουν ασταμάτητα.

S: Ποια είναι η λειτουργία της μελατονίνης;

K: Μας επιφέρει, για παράδειγμα, ηρεμία, βοηθά στον ύπνο, ηρεμεί. Άλλα, συνηθισμένα ναρκωτικά έχουν επίσης αυτές τις επιδράσεις, επειδή ο εγκέφαλος και το σώμα έχουν προσαρμοστεί σ' αυτές εδώ και χιλιετίες. Τώρα μπορείτε να τις ενισχύσετε ή να τις μειώσετε, αλλά αυτό μπορεί να γίνει μόνο γενετικά.

S: Και αυτό τώρα είναι ο «γαλάζιος κίνδυνος, δηλαδή η ασυγκράτητη διανοήση τρόπον τινά, έσωθεν, από τη σκοπιά των ποντικών»;

K: Στην πραγματικότητα, είναι απλώς ένα από τα πολλά παραδείγματα του πώς ασκείται η κερδοσκοπική επιστήμη [spekulative Wissenschaft], αλλά διηγείται με φιλικό τρόπο, όπως ο Lafontaine διηγείται τους μύθους του. Κάποτε υπήρχαν το κοράκι και η αλεπού, και εδώ τώρα έχουμε δύο είδη τρωκτικών, επιστήμονες ενός ινστιτούτου, ειδικούς που ξέρουν από χορηγίες και χαίρονται πολύ στο τέλος, όταν υπάρχει η προοπτική ότι ίσως αργότερα θα μπορούν να φτιάξουν τους πελάτες, όπως τα ποντίκια της πεδιάδας, έτσι ώστε να αγοράζουν καλύτερα. Το να βελτιωθεί η κεραία για τη διαφήμιση, θα ήταν πολύ καλύτερο από το να βελτιώσουμε τη διαφήμιση.

S: Κατά πρώτον, όμως, υπάρχει ένα ενδιαφέρον για βασική έρευνα, η οποία χάριν του χρήματος συνδυάζεται με ένα άμεσο αγοραίο συμφέρον.

K: Δεν μπορεί να διατυπωθεί διαφορετικά. Είναι το ίδιο ενδιαφέρον που είχε ο Galileo Galilei, ή ο Leuwenhoek, ο οποίος εξετάζοντας το σάλιο του είδε για

πρώτη φορά βακτήρια, επειδή είχε εφεύρει το μικροσκόπιο με τα μέσα της ολλανδικής οπτικής. Αυτά είναι στην πραγματικότητα τα μεγάλα επιτεύγματα από τα οποία αποτελείται η επιστήμη μας. Ή οι ανατόμοι, που, ας πούμε, ψάχνουν κρυφά στα σώματα των νεκρών μέσα στη νύχτα και ανακαλύπτουν έτσι πολλά πράγματα, τα οποία αργότερα χρησιμοποιούν οι χειρουργοί για θεραπευτικούς σκοπούς.

S: Τώρα, οι χορηγοί ενδιαφέρονται άραγε για την αξιοπρέπεια της έρευνας και θέλουν να διακοσμήσουν την επιχείρησή τους με αυτήν ή ενδιαφέρονται ουσιαστικά μόνο γι' αυτή την γελοία αξιοποίηση;

K: Υπάρχει ένα κεφάλαιο που είναι σχεδόν ανεκτίμητο και δεν μπορεί να αποκτηθεί μόνο με χρήματα: είναι το κεφάλαιο της εμπιστοσύνης, ένα κεφάλαιο που ονομάζεται εμπιστοσύνη, το οποίο ο Marx δεν περιέγραψε επαρκώς, αλλά το προϋπέθετε πάντα, διότι μια κοινοπολιτεία βασίζεται σ' αυτό το κεφάλαιο, και δεν θα υποτιμούσα την ευφυΐα της διαφημιστικής βιομηχανίας.

S: Και το ζήτημα είναι, ποιος μπορεί να συσσωρεύσει, να ιδιοποιηθεί αυτό το κεφάλαιο;

K: Ναι, αλλά αυτή η ιδιοποίηση δεν είναι τόσο απλή όσο εκείνη του χρήματος. Το 93 τοις εκατό της πνευματικής εργασίας, όπως υπολογίζει ένας μετρητής εργασιμου χρόνου σε ένα άλλο σημείο του βιβλίου μου, επενδύεται σε υπηρεσίες, η νοημοσύνη συνεχώς, δεν δρα πλέον με τη μορφή κριτικής διάνοησης, όπως, ας πούμε, ο Hegel, ο Kant, που κάθονται στα γραφεία τους, ή όπως ο Lichtenberg που διαδίδει τις σάτιρές του στον κόσμο. Αντίθετα, πρόκειται για παρουσιαστές, διοργανωτές, λομπίστες, που δραστηριοποιούνται κυρίως στη διαφήμιση. Αυτή η νοημοσύνη είναι όμως επίσης ακαταδάμαστη, πεισματάρα, δηλαδή, είναι ανεξέλεγκτη για τον φορέα και τον παραγγελιοδότη αυτής της νοημοσύνης. Δεν θα παράγει πάντα μόνο αυτό που της έχει παραγγελθεί, αλλά θα παρέχει ένα πλεόνασμα, διότι κοπιάζει. Αυτή η προσπάθεια οδηγεί ακολούθως σε μια δευτερεύουσα νοημοσύνη, ειδικά σε ανώνυμους τομείς εφαρμογής, όπως για παράδειγμα στη διαφήμιση, όπως οργανώνεται σε μεγάλους επιχειρηματικούς ομίλους. Είναι ακούσια και χωρίς να της το ζητήσουν είναι πιο έξυπνη απ' ό,τι χρειάζεται.

S: Εξετάζετε εδώ αυτό που πριν από 30 χρόνια ονομαζόταν «πραγματική υπαγωγή της διάνοησης στο κεφάλαιο». Αυτό που υποδηλώνουν οι ιστορίες σας, είναι ότι αυτό έχει ήδη γίνει, δεν μπορεί πλέον κανείς να του αντισταθεί, μάλλον πρέπει κανείς να αναλύσει νηφάλια τι πραγματικά σημαίνει.

K: Συμφωνώ εδώ με τον Hans-Jürgen Krahl, τον εκπρόσωπο των Ριζοσπαστών της Φραγκφούρτης [επί του Μάιν] εντός του SDS [Σοσιαλιστική

Ένωση Γερμανών Φοιτητών], ο οποίος, προς το τέλος της ζωής του, πριν πεθάνει με τραγικό τρόπο σε ένα δυστύχημα, έθεσε αυτό το ερώτημα εμπνευσμένος από τα τελευταία έργα του Adorno.* Εάν η διάνοηση είναι ένα αστικό επίτευγμα, γιατί προσδοκούμε από αυτήν τη χειραφέτηση του προλεταριάτου; Είχε ήδη παρατηρήσει τους ανταγωνισμούς μεταξύ των συντρόφων του, είχε παρατηρήσει ότι σε όλα συμπεριφέρονται ουσιαστικά ως αστικές χαρακτηρισολογικές μάσκες και ταυτόχρονα ως αφοσιωμένοι σοσιαλιστές. Και δεν μπορούσε κανείς να πει ποια πλευρά σε τούτο τον αγώνα θα επικρατούσε αυτή ή την άλλη βραδιά. Όταν όμως τώρα σε μια υπερεκβιομηχανισμένη κοινωνία αναμειγνύεται ο εργοδότης, τότε ο διανοούμενος βρίσκεται ουσιαστικά σαν σε μια γραμμή παραγωγής – απλώς δεν μπορεί κανείς να το δει. Αυτά τα αόρατα τραπέζια εργασίας της οργάνωσης των επιχειρηματικών ομίλων, της πραγματικότητας του χρηματιστηρίου κ.λπ., στα οποία απομονώνεται η διάνοηση, οδηγούν σε μια πραγματική υπαγωγή, έτσι ώστε πλέον ο διανοούμενος δεν διαφέρει πια από τον εργάτη στο εργοστάσιο. Ναι, μπορεί να ισχύει ότι ορισμένες διαδικασίες, στις οποίες ο εργάτης δεν υπόκειται πλέον καθόλου, επειδή τα εργοστάσια αποκεντρώνονται, η τηλεργασία με υπολογιστή κερδίζει έδαφος και οι εργασιακές διαδικασίες αλλάζουν, αυτά αρχίζουν μόλις τώρα για τον διανοούμενο. Πρέπει να βασανίζεται στον ελεύθερο χρόνο του, πρέπει να προσφέρει παιδική εργασία, καταλαβαίνετε; Δηλαδή, όλα τα φαινόμενα της βιομηχανικής εργασίας, όπως τα περιέγραψε ο Marx για την πρώιμη Αγγλία του 19ου αιώνα, θα εισχωρούσαν τώρα στα μυαλά και θα αποφάσιζαν αν κάποιος θα επικρατήσει ή αν θα μείνει άνεργος ως διανοούμενος. Αυτό, λέει ο Krahl, δεν οδηγεί όμως στο να αναπτύξει η διάνοηση λιγότερο πνεύμα αντίστασης, αλλά ένα μέρος θα υποταχθεί, ενώ τόσο πιο έντονα θα αντισταθεί το άλλο μέρος. Δημιουργείται λοιπόν, κατά κάποιον τρόπο χωρίς τη θέληση του διανοούμενου, μια αντίσταση, θα την αποκαλούσα ιδιοτροπία, μια αντίσταση, μια ανταρσία του πνεύματος. Θα εφευρίσκει ξανά και πάλι κάτι που δεν παρήγγειλε ο επιχειρηματικός όμιλος, και αυτό που τώρα πυροδοτεί αυτή την ιδιόμορφη διαλεκτική, την οποία περιγράφει ο Adam Smith στον Πλούτο των Εθνών, ότι οι προθέσεις χιλίων εγωιστικών διαβόλων εργάζονται εντούτοις με υπόγειο τρόπο για τη δημιουργία μιας κοινοπολιτείας.

S: Τότε, εμείς οι κοινωνικοί επιστήμονες [Geisteswissenschaftler] στα πανεπιστήμια θα ήμασταν τρόπον τινά κατάλοιπα των μέσων του 19ου αιώνα.

K: Ο Krahl θα το επιβεβαίωνε αυτό· θα έλεγε ότι μόλις φτάσατε στη βιοτεχνία, ότι εργάζεστε ακόμη σε φυτείες, αν θέλετε, και ότι σας περιμένει είτε η υποδούλωση είτε, εναλλακτικά, η βιομηχανική εποχή της νοημοσύνης, και με

* Πρβλ. Hans-Jürgen Krahl, «Θέσεις για τη γενική σχέση μεταξύ επιστημονικής διάνοησης και προλεταριακής ταξικής συνείδησης» (1969), στον συλλογικό τόμο *Χειραφέτηση και πολιτική ιστορία*, επιμ. Θ. Γκιούρας / Ν. Παπαδάτος, Καστανιώτης, Αθήνα 2023.

τη βοήθεια αυτών των μεγάλων μηχανημάτων, όπως το διαδίκτυο στο σύνολό του, θα έχετε ακόμη τη διάθεση, ως απλοί υφαντές, να συμμετάσχετε εδώ στη μεγάλη εκβιομηχάνιση της συνείδησης.

S: Ωστε η «εκβιομηχάνιση της συνείδησης» είναι μια αυστηρά αναλυτική έκφραση, και δεν έχει κανένα νόημα να αποπειραθεί κανείς μια εξέγερση των υφαντουργών του πνεύματος;

K: Όχι. Αυτό θα το έλεγε ο Karl Marx, εάν είχε μελετήσει αυτό το ζήτημα, και αυτό το υποψιάστηκε ο Krahl, οδηγημένος προπάντων από την Αρνητική διαλεκτική του Adorno.

.....

S: Η κεντρική ιδέα στο Κεφάλαιο του Marx είναι ο νόμος της αξίας. Αυτή η ιστορία* υποδηλώνει πως ο νόμος της αξίας, και συνεπώς ο πραγματικός πυρήνας της κοινωνίας μας, έχει γίνει κάτι πλασματικό.

K: Το ερώτημα «τι είναι η αλήθεια» δεν μπορεί να απαντηθεί γραμμικά, δηλαδή άμεσα, ούτε σε μιάμιση σελίδα ούτε σε επτά χιλιάδες σελίδες. Υπάρχει όμως ένα άλλο ερώτημα που μπορεί να απαντηθεί: τι είναι πραγματικό, αν δεν ισχύει ο νόμος της αξίας; Και αυτό μου φαίνεται ένα πολύ επίκαιρο και σημαντικό ερώτημα – αν η κεφαλαιοκρατία δεν δεσμεύεται από τον ίδιο το νόμο της, τι είναι τότε η κεφαλαιοκρατία; Αυτό όμως γίνεται πραγματικά ενδιαφέρον όταν δεν εξοργιζόμαστε μόνο για τις αρπακτικές, εκμεταλλευτικές εταιρείες, αλλά όταν εξετάζουμε την υποκειμενική πλευρά του νόμου της αξίας. Διότι πρέπει να έχει διαμορφωθεί ιστορικά μαζική συναίνεση, ώστε αυτός ο νόμος της αξίας να μπορεί να εφαρμόζεται μόνιμα και να καθορίζει ιστορικές διαδικασίες. Ακόμη και αν δεν μπορώ να τα περιλάβω όλα αυτά σε μια ιστορία, μπορεί κανείς να πει ότι η κεφαλαιοκρατία αντλεί, ας πούμε, τη φλόγα της ζωής της από το φετίχ του εμπορεύματος. Το φετίχ του εμπορεύματος όμως, έχει ανάψει στην καρδιά κάθε θρησκευόμενου ανθρώπου του 16ου ή του 15ου αιώνα με τη σπίθα: δεν πιστεύω σε τούτο τον κόσμο. Και για να φτάσω σε έναν άλλο, αναπτύσσω εργατικότητα, λιτότητα και ικανότητα αφοσίωσης, δηλαδή όλες τις αρετές που ανήκουν σε μια βιομηχανία που δεν γνωρίζω ακόμη. Με αυτόν τον τρόπο ξεφεύγω από την αγροτική σκέψη και αναπτύσσω έναν νέο άνθρωπο. Αυτή είναι η μόνη περίπτωση που γνωρίζω, όπου κάτι τέτοιο συμβαίνει μπροστά στα μάτια μας. Και αυτό συμβαίνει με μια μικρή φλόγα στην καρδιά, που λαχταρά το επέκεινα· είναι μια πολύ εύθραυστη φλόγα, διότι τροφοδοτείται εξίσου από την ενόρμηση για ζωή όσο και από την ενόρμηση για θάνατο. Αυτή η μικρή φλόγα που προκύπτει εκεί, γεννά στους Πουριτανούς, για παράδειγμα, ψυκαμίνους ολοθρευτικής δύναμης, με την

* Εννοείται η ιστορία *Τι είναι η αλήθεια*; που περιλαμβάνεται εδώ στο τέλος του κειμένου.

οποία κερδίζονται μάχες, γίνονται εφευρέσεις όπως η ατμομηχανή, αναπτύσσονται αποικιακές αυτοκρατορίες και μπορεί ακόμη και να χρηματοδοτηθεί η αποκεντρωμένη διοίκηση της Ινδίας. Πρόκειται λοιπόν για τεράστιες δυνάμεις της ψυχής, και είναι οι μόνες που μπορούν να διασπαστούν και να αποκτήσουν ακόμη περισσότερες δυνάμεις κατά τη διάσπαση, όπως το περιγράφει ο Marx. Και στις δυνάμεις αυτές υπάρχει τώρα μια ισορροπία, τρόπον τινά το ιδανικό του Ricardo και του Adam Smith, δηλαδή ότι ένας νόμος της αξίας μόλις που συνάδει με αυτό. Μπορώ να το αναλύσω ως φιλαργυρία και ως αφηρημένη φιληδονία, όπως το κάνει ο Marx, δηλαδή δύο ιδιότητες που χρειάζομαι για να μπορώ να αγοράζω και να πουλάω. Μπορώ να πουλήσω τον εαυτό μου και το πιο αγαπημένο μου πράγμα μέχρι και την «Εγώ Α.Ε.», αλλά τότε έχω ακόμη κάτι αγαπημένο, όπως φέρ' ειπείν την οικογένειά μου ή τον Θεό, για το οποίο κάνω όλα αυτά. Αυτό είναι το σύστημα ισορροπίας στην εσωτερική οικονομία αντιστάθμισης του σύγχρονου ανθρώπου. Αυτό έχει αναπτυχθεί στον αστικό χαρακτήρα σε μια πολύ επισφαλή και πολύ ριζοσπαστική και πολύ «γόνιμη» ενόρμηση ενός συστήματος, ένα είδος κινητήρα, ένα κοινωνικό ον. Αυτό παίρνει διαφορετικές μορφές στις κυριαρχικές δυνάμεις της δεκαετίας του '30 του 20ού αιώνα, δηλαδή διαφορετική μορφή στον Τσιάνγκ Κάι-σεκ απ' ό,τι στην Ιταλία υπό τον Mussolini ή στον Hitler. Αλλά και στον Roosevelt διαμορφώνεται, για να το πούμε έτσι, μια νέα εικόνα των δυνατοτήτων προόδου της ανθρώπινης κοινότητας. Όλα αυτά πρέπει να εξεταστούν, δεν τα έχουμε κατανοήσει όλα αυτά ακόμη σωστά. Εν τω μεταξύ όμως, από την πλευρά του πνευματικού κόσμου των αντικειμενικών γεγονότων, οι εσωτερικές εξελίξεις έχουν σχεδόν ξεπεράσει την κεφαλαιοκρατία, η οποία έχει χάσει τα σημεία αναφοράς της.

S: Όπως, για παράδειγμα, το περιγράφει εμπειρικά η Naomi Klein – όταν ένα ζευγάρι αθλητικά παπούτσια πληρώνεται στις Ζώνες Ελεύθερου Εμπορίου του Τρίτου Κόσμου με 2 δολάρια, αλλά στο Μανχάταν πωλούνται για 200 δολάρια, τότε θα πρέπει κανείς να αμφιβάλλει για το νόμο της αξίας, ότι δηλαδή η εργασία πληρώνεται στην αξία της.

K: Ναι. Αλλά τώρα θα πρέπει να έχει κανείς υπόψη του τι είναι ο νόμος της αξίας, είναι ένα πολύ περίπλοκο ποιητικό μόρφωμα, θα έλεγα.

S: Η βασική αρχή είναι πως τα εμπορεύματα πωλούνται στην αξία τους, επίσης το εμπόρευμα εργασιακή δύναμη πωλείται στην αξία του.

K: Και η τελευταία αξία είναι η ώρα εργασίας, η ώρα ζωής που εντάσσεται σε ένα προϊόν, ο θεμελιώδης κανόνας, όπου η ποιότητα των λεπτών δεν αλλάζει, είτε είμαι αυτοκράτορας είτε ζητιάνος. Όταν, για παράδειγμα, έχω μετακινήσει μια πέτρα, έχω γεμίσει έναν κουβά, έχω σφίξει μια βίδα, τότε όλα αυτά είναι συγκεκριμένος χρόνος ζωής, μεταξύ γέννησης και θανάτου, δηλαδή ο χρόνος κατά τον οποίο επίσης αγαπώ ή μισώ. Μία ώρα ζωής ισούται με μία ώρα ζωής,

σ' αυτόν τον νόμο αξίας επιστρέφουν όλα μετά από λίγο. Στο ενδιάμεσο υπάρχουν φαντασιώσεις, ότι κάποιος είναι δισεκατομμυριούχος, ή ότι κάποιος, όπως το περιγράφει τόσο όμορφα ο Goethe, έχει τη δύναμη 60 αλόγων, κάτι που φυσικά ισχύει για ορισμένα αυτοκίνητα - το ελέγχει προσωρινά. Αλλά τελικά είναι πάλι μόνο η ώρα που χρησιμοποιεί. Αυτό είναι κάτι που κάθε θεολόγος θα μπορούσε να εξηγήσει ακριβώς έτσι: ο Θεός έχει εμπιστευτεί στον άνθρωπο μια διάρκεια ζωής, και αυτή μπορεί να χρησιμοποιηθεί για εργασία. Και τα αθλητικά παπούτσια που αναφέρετε, έχουν ξεφύγει τόσο πολύ από αυτό, ώστε να μπορεί κανείς να πει ότι μπορεί μεν να ισχύει ο νόμος της αξίας, αλλά δεν εμφανίζεται πλέον στην πραγματικότητα.

Η άποψή μου όμως είναι κατά βάση, ότι ο νόμος της αξίας εξακολουθεί να ισχύει όπως και πριν, αυτό δεν μπορεί να αλλάξει διόλου, γιατί τελικά σε έναν εντελώς φανταστικό, πλασματικό κόσμο δεν θα μπορούσατε πλέον να παρακινήσετε τους ανθρώπους να εργαστούν.

S: Υπάρχουν παραδείγματα γι' αυτό;

K: Όταν, για παράδειγμα, έχετε τον πυρετό του χρυσού στο Σαν Φρανσίσκο, τότε ο νόμος της αξίας αναιρείται για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα εβδομάδων, μηνών, εξαμήνων. Διότι εγώ μπορώ να ξεκινήσω νωρίτερα, να δολοφονήσω άλλους χρυσοθήρες και να ιδιοποιηθώ τον χρυσό, ή να βρω εγώ ο ίδιος χρυσό, παρά να επεξεργαστώ με οποιονδήποτε τρόπο κάτι σε οποιοδήποτε αριθμό ωρών. Για μια στιγμή, όπως το περιγράφει ο Brecht στην όπερα Μαχαγκόνι, ο νόμος της αξίας φαίνεται να έχει καταργηθεί. Αυτό υποχωρεί μετά από ένα εξάμηνο, και θα υποχωρούσε ακόμη και αν βρισκόταν χρυσός διαρκώς, διότι τότε η αξία του χρυσού θα έπεφτε κάποια στιγμή.

S: Τότε θα είχε απώλειες το φετίχ του χρυσού ή του χρήματος.

K: Ένα αντίθετο παράδειγμα είναι τα ερωτικά θέματα ή, για παράδειγμα, η εγκυμοσύνη, δηλαδή ο νόμος της αξίας είναι εδραιωμένος στη φύση ως μέτρο χρόνου για την εξέλιξη. Μια εγκυμοσύνη διαρκεί αμετάβλητα εννέα μήνες, και η αμοιβαία αγάπη δεν μπορεί να γεννηθεί με διαταγή, αλλά χρειάζεται το χρόνο της. Αυτό δεν μπορείτε ποτέ να το αλλάξετε. Περιέγραφα εδώ μια σκηνή όπου ο μέγας ανήρ Ναπολέον αποσπάται από τους στρατιωτικούς χάρτες του, οδηγείται σε ένα παρακείμενο δωμάτιο, όπου μια γυναίκα τον περιμένει ήδη, και προσπαθεί να την διεισδύσει. Μπορεί να το κάνει, είναι ένας πολύ δυναμικός άνδρας, έχει πολύ γρήγορη φαντασία. Αλλά τραυματίζει τη γυναίκα, η φύση χρειάζεται πολύ χρόνο για να γίνει τρυφερή, για να εκκρίνει, για να το πούμε έτσι, χυμούς.

Η πίεση του χρόνου που βαραίνει τους ισχυρούς. Η δύναμη, είτε του κεφαλαίου είτε η πολιτική, προσπαθεί συνεχώς να παρακάμψει για τους ανθρώπους αυτόν το νόμο της αξίας που είναι εγγεγραμμένος και στη φύση.

Ωστόσο, δεν μπορεί κανείς να απαιτήσει σοβαρά από τον άνθρωπο, μακροπρόθεσμα, να κάνει περισσότερα από όσα μπορούν να καταφέρουν οι ανθρώπινες δυνάμεις σε μία ώρα, το λιγότερο που θα συμβεί είναι να καταρρεύσει η επικοινωνία, ενώ στη χειρότερη περίπτωση, κάποια στιγμή θα δημιουργηθεί ένα τέρας. Αυτός ο φυσικός περιορισμός, δηλαδή η πραγματοποίηση του νόμου της αξίας, ισχύει μόνο όταν οι άνθρωποι και οι οικονομικές συνθήκες αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Όσο λιγότερο συμβαίνει αυτό, τόσο μεγαλύτερη είναι η πραγματική μη πραγματικότητα, ο φαντασματώδης κόσμος των γεγονότων.

(Μετάφραση Θ.Γ.)

